

ref İnal'ın (1453-1461) Memlûk sultanı olduğu dikkate alındığında bu bilginin doğru sayılmadığı anlaşılır. Diğer taraftan Molla Gürânî'nin 861'de (1457) hac yaptığını kaydeden Sehâvî Kahire'ye gittiğinden bahsetmemektedir.

862 (1458) yılında İstanbul'a dönen Molla Gürânî ikinci defa Bursa kadılığına tayin edildi. 885 (1480) yılında, o dönemde en yüksek ilmiye makamı olup daha sonra şeyhülislâmiğe dönüşecek olan İstanbul müftülüğüne getirildi. Büyük kısmını II. Bayezid devrinde sürdürdüğü bu görevinde sekiz yıl kaldı. Ömrünün sonlarına doğru rahatsızlandı ve İstanbul'da vefat etti ve Aksaray semtinde kendi yaptırdığı caminin haziresine defnedildi. Bazı kaynaklarda yanlışlıkla kabrinin Bursa'da olduğu ifade edilmiştir (meselâ bk. *Sicill-i Osmânî*, III, 161).

Fâtih Sultan Mehmed'in yakın ilgisini ve saygısını kazanmış olan Molla Gürânî'nin alçak gönüllü, aynı zamanda vakur ve kanaatlerini açıkça ifade etmekten çekinmeyen bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Sehâvî, Makrîzî'nin ondan *Şahîh-i Müslim* ve *eş-Şâtibiyye*'yi okuduğuna dair bir bilgiyi bizzat Makrîzî'den naklen kaydederse de (*ed-Dev'ü'l-lâmi*⁶, I, 241) aksi söz konusu olup (Makrîzî, I, 364) na durum bir istinâh hatasından kaynaklanmış olmalıdır. Molla Gürânî doğduğunda Makrîzî'nin elli yaşlarında bulunması da bunu teyit etmektedir. Molla Gürânî İstanbul'da iki cami, iki mescid, bir dârülhadis medresesi, ayrıca dârülkurrâ, hankah, hamam ve mektep yaptırmış, bu eserler için birçok akar vakfetmiştir. Tanzim ettiği vakfiyesi Rebülevvel 889 (Nisan 1484) tarihlidir (*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 161-162).

Eserleri. 1. *Gâyetü'l-emânî fi tefsiri'l-keîlâmi'r-rabbânî*. Bazı kaynaklarda *Gâyetü'l-emânî fi tefsiri seb'î'l-meşânî* olarak da geçen eseri (Taşkoprizâde, s. 86) Molla Gürânî 860 (1456) yılının sonlarında Kudüs'te bulunduğu sırada yazmaya başlamış, 867'de (1462-63) tamamlayarak Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. Kelâm, fıkıh ve siyere dair bilgiler de ihtiva eden kitabın başlıca kaynakları arasında Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i yer almaktadır. Müellif eserinde zaman zaman bu iki tefsirde mevcut görüşleri tenkit etmiştir. Bazı Osmanlı hükümdarları tarafından yazdırılarak Buhara Hanlığı'na ve diğer yerlere hediye olarak gönderilen eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (nüshaları için bk.

Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 146; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 14; Hacı Mahmud Efendi, nr. 162). 2. *ed-Dürerü'l-levâmî' fi şerhi Cem'î'l-cevâmî'*. *el-Budürü'l-levâmî'* adıyla da anılan eser (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 106) Tâceddin es-Sübki'nin fıkıh usulüne dair kitabının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Karacelebizâde Hüsâmeddin, nr. 81; Yozgat, nr. 172). Müellif eserinin birçok yerinde Mahallî'yi eleştirmiş, buna karşılık Mahallî'nin öğrencileri de yazdıkları eserlerde Molla Gürânî'nin yanlışlarını ortaya koymaya çalışmışlardır. 3. *Keşfü'l-esrâr 'an kırâ'âtü'l-e'immeti'l-ahyâr* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47). İbnü'l-Cezerî'nin kıraat ilmine dair ismini vermediği bir manzumesinin şerhi olup İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerini konu almaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1486). Eser II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. 4. *el-Kevserü'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî*. *Şahîh-i Buhârî*'nin şerhi olan eserde hocası İbn Hacer'in ve bir diğer *Şahîh-i Buhârî* şârihi Kirmânî'nin bazı yorumlarını eleştirmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 686, Fâtih, 497; Köprülü Ktp., nr. 328). 5. *el-'Abkârî fi havâşî'l-Ca'berî*. Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî'nin kırâat-ı seb'a konusunda manzum olarak kaleme aldığı *Hîrzü'l-emânî*'ye Ca'berî'nin yazdığı *Kenzü'l-me'ânî* isimli hâşiye üzerine kaleme alınmış bir ta'likdir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 9; Kadızâde Mehmed, nr. 10). 6. *Ferâ'idü'd-dürer ve şerhu Levâmî'î'l-gurer* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/1). 7. *Ref'u'l-hitâm 'an vakfi Hamza ve Hişâm*. Ca'berî'nin *Ferâ'idü'l-esrâr min vakfi Hamza ve Hişâm* adlı manzumesinin şerhi olup kıraat âlimlerinden Hamza b. Habîb ve Hişâm b. Ammâr'ın vakf konusundaki görüşlerini açıklamaktadır (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 27). 8. *el-Müveşşah 'ale'l-Müveşşah*. İbnü'l-Hâcib'in nahiv ilmine dair *el-Kâfiyye*'sine Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Habîsî'nin yazdığı *el-Müveşşah* adlı şerhin hâşiyesidir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1371). 9. *Risâle fi'l-velâ (Risâletü'l-velâ)*. Molla Hüsrev'in aynı adlı risâlesini tenkit için yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3631/35; Ayasofya, nr. 1423/3).

Molla Gürânî'nin İstanbul'un fethinden sonra Memlûk sultanına gönderilmek üzere yazdığı ve Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtin*'inde yer alan fetihnâme (I, 235-238) Ahmed Ateş tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir ("İstanbul'un Fethine Dair Fâtih Sultan Mehmed Tara-

findan Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *TD*, IV/7 [1952], s. 14-23). Ayrıca aruz ilmine dair kaleme aldığı ve Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği 600 beyitlik *eş-Şâfiyye fi'l-'arûz ve'l-kâfiyye* adında Arapça bir kasidesi vardır (TSMK, III. Ahmed, nr. 1691).

BİBLİYOGRAFYA :

Makrîzî, *Dürerü'l-ukûdi'l-feride fi terâcimi'l-a'yânî'l-müfide* (nşr. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî), Dimaşk 1995, I, 363-365; Bikâî, *'Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*, Köprülü Ktp., nr. 1119, vr. 6^b-7^b; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*⁶, I, 241-243; Süyûtî, *Nazmü'l-îk-yân* (nşr. Philip K. Hitti), Beyrut 1927, s. 38-40; İbnü's-Şemmâ' el-Halebî, *el-Kâbesü'l-hâvî li-gureri's-Sehâvî* (nşr. Hasan İsmâil Merve - Haldûn Hasan Merve), Beyrut 1998, I, 134; II, 369; *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 161-162; Taşkoprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 83-90; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 235-238; Meccîdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 102-111; *Keşfü'z-zunûn*, I, 595-597; II, 1371, 1486; Şevkânî, *el-Bedrü'l-îlâli*⁶, I, 39-41; *Sicill-i Osmânî*, III, 161; *Osmanlı Müellifleri*, II, 3; *İlmiyye Salnâmesi* (haz. S. Ali Kahraman v.dğr.), İstanbul 1998, s. 289-290; Brockelmann, *GAL*, II, 295-296; *Suppl.*, II, 106, 319-320; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 135; Gökbiğîn, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 74-77, 349; Karatay, *Arapça Yazmalar*, IV, 157-158; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 310-312; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Girîş*, İstanbul 1981, s. 363; Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul, ts. (Sahaflar Kitap Sarayı); a.mlf., "Molla Gürânî ve İstanbul Fethindeki Rolü", *İİFD*, sy. 3 (1979), s. 127-131; R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London 1986, s. 166-174; Abdulcebar Altun, *Şeyhülislâm Molla Gürânî: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 1996), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Recep Çici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluş-tan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Bursa 2001, s. 234-242; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Tefsirler*, İstanbul 2002, s. 295; Ahmed Ateş, "Molla Gürânî", *İA*, VIII, 406-408; J. R. Walsh, "Gürânî", *ELP* (İng.), II, 1140-1141.

✠ M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MOLLA HALİL SİİRDİ

(1754-1843)

Osmanlı âlimi.

Bitlis'in Hizan ilçesinin Kulpik (Süttaş) köyünde dünyaya geldi. Nesebi Hz. Ömer'e dayandığı için Ömerî, doğum yerine nisbetle Hizânî, hayatının büyük bölümünü geçirdiği şehre nisbetle de Siirdî olarak anılmıştır. İlk dinî bilgileri aldığı babası Hüseyin b. Hâlid ilmiyle şöhret bulmuş Şâfiî bir aileye mensuptu. Çocukluğunda Erzurumlu İbrâhim Hakkı'

nin duasına mazhar olduğu nakledilir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 37). Öğrenimini Doğu Anadolu bölgesindeki değişik medreselerde sürdürerek icâzet alan Molla Halil'in hocaları arasında Hüseyin el-Karasevî, Yahyâ el-Mervezî ve İmâdiye müftüsü Molla Mahmud zikredilir. XIX. yüzyıl başlarında Hizan'daki Meydan Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Burada yaklaşık on yıl İslâmî ilimleri okuttuktan sonra babasının arzusuyla Siirt'e yerleşti ve Fahriye Medresesi'nde otuz yıl kadar hocalık yaptı, ayrıca ders kitapları telif etti. Bu arada başta kendi öğrencileri Mahmud, Abdullah ve Mustafa olmak üzere birçok âlim yetiştirdi. Tasavvufla da ilgilenen Molla Halil, Kâdirî tarikatına mensup Seyyid Ahmed er-Reşîdî'ye bağlandı. Ancak vaktinin büyük kısmını ders vermeye ayırdığı için tasavvufun pratikleriyle fazla meşgul olmadı. Siirt'te vefat etti, kabri şehrin doğusundaki tepenin üzerinde bulunmaktadır.

Eserleri. Molla Halil'in eserleri çoğunlukla yazma halinde olup nüshaları yöredeki şahsî kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. 1. *Ziyâ'ü kalbi'l-'arûf fi't-tecvîd ve'r-resm ve ferşi'l-hurûf*. Manzum bir risâledir. 2. *Şerh 'alâ manzûmeti's-*

Şâtîbî fi't-tecvîd. Şâtîbî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı eserine yazdığı hacimli bir şerhtir. 3. *Başiretü'l-kulûb fi kelâmi 'allâmi'l-guyûb*. Mukaddimesinde bu isimle zikredildiği halde biyografisine yer veren kaynakların çoğu eseri *Tebşiratü'l-kulûb* adıyla kaydetmektedir. Dirayet metoduyla yazılan kısa bir tefsir olup âyetlerin yorumunda önemli açıklamalar içermektedir. 4. *Uşûlü'l-hadîs*. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzhetü'n-naazar* adlı eserinin muhtasarıdır. 5. *Maḥşûlü'l-mevâhibi'l-ehadiyye fi'l-ḥaşâ'îş ve's-şemâ'ili'l-Aḥmediyye*. Hz. Peygamber'in şemâilini yetmiş dört bölüm halinde ele alan eser 136 varaktan oluşmaktadır. 6. *Te'sîsü kavâ'idü'l-'akâ'id 'alâ mâ seneḥa min ehli'z-zâhir ve'l-bâḥin mine'l-'avâ'id*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Şerḥu'l-'Akâ'id*'inin yerine okutulmak üzere hazırlanan eserin girişinde itikadî mezhepler hakkında genel bilgi verilmektedir. 7. *Nehcü'l-enâm fi'l-'akâ'id*. Molla Halil'in en tanınmış eseri olup akaid ve ilmihal konularının ele alındığı Kürtçe manzum bir risâledir. Medrese eğitimine yeni başlayan öğrenciler için hazırlanan eser ilk olarak Mustafa Halim'in hattıyla tıpkı basım halinde yayımlanmış (baskı yeri yok,

1337 [Matbaa-i Evkâf-i İslâmiyye ve Askeriyye]), ardından Muhammed Ramazan tarafından basılmış (Dimaşk 1957), ayrıca Ahmed Hilmi el-Kûḡî eseri *Rehber-i 'Avâm* adıyla yine Kürtçe olarak şerhetmiştir (baskı yeri ve tarihi yok). Müellifi tarafından kitabın Arapça bir versiyonunun da yazıldığı kaydedilmektedir. 8. *Muḥtaşaru Şerḥi's-şudûr bi-şerḥi ḥâli'l-mevtâ ve'l-ḡubûr*. Süyûtî'ye ait eserin özeti. 9. *Mülaḥḥaşü'l-ḡavâḥi' ve'z-zevâcir*. Büyük ve küçük günahlarla ilgili rivayet ve görüşleri nakletmektedir. 10. *Uşûlü fıkhî's-Şâfi'i*. 11. *Risâle şaḡire fi'l-ma'füvvât*. Namaza engel teşkil etmeyen hafif necâsetler hakkındadır. Risâleye Molla Hüseyin el-Cezerî tarafından *Fetḥu'l-celîl* adıyla bir şerh yazılmıştır. 12. *Zübdetü mâ fi Fetâva'l-hadîs*. İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fetâva'l-hadîsiyye* adlı eserinin özeti. 13. *el-Kâfiyetü'l-kubrâ fi'n-naḥv*. İbn Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin yerine okutulmak üzere yazılan eserde konular daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. 14. *el-Ḳâmûsü's-şânî fi'n-naḥv ve's-şarf ve'l-me'ânî*. 380 varaklık bir eser olup nahiv kısmı bir önceki çalışmanın şerhi niteliğindedir. 15. *el-Manzûmetü'z-zümürriyye*. Hatîb el-Kazvî'nin *Telḥîşü'l-Miftâḥ* adlı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir. 16. *Risâle fi'l-mecâz ve'l-isti'âre*. 17. *Risâle fi'l-vaz'*. 18. *Risâle fi 'ilmi'l-manṭık*. İsmâgûlî şerhi türünde olan eser, Sadrettin Yüksel tarafından *Kitâbü İsmâgûlî fi'l-manṭık* adıyla ve notlar ilâvesiyle yayımlanmıştır (İstanbul, ts.). 19. *Risâle manzûme fi 'ilmi âdâbi'l-baḥş ve'l-münâzara*. 20. *Minḥacü's-sünneti's-seniyye fi âdâbi sülûki's-şüfiyye*. 1000 beyit kadar olan eserde tasavvuf ehlinin uygulamaları ve bunların sünnete uygunluğu üzerinde durulmaktadır. 21. *Nezhetü mevâhibi'l-ledünniye fi's-şataḡât ve'l-vaḡdeti'z-zâtiyye*. Molla Halil'in ayrıca *Şerḥu Kaşideti'l-Hemziyye* ve talebelere öğütlerini içeren *Ezhârü'l-ḡuşûn min maḡlûlâti erbâbi'l-fünûn* adlı eserleriyle manzum bir *Mevlid*'i kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Osmanlı Müellifleri, II, 37; Ömer Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul 1946, s. 112; *Hediyyetü'l-'ârîfin*, I, 357; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 683; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 741; Zirikî, *el-A'âm* (Fethullah), II, 317; Ömer Pakış, *Molla Halil es-Siirdi ve Tefsirdeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6-36; Bursalı Mehmed Tâhir, "Terâcîm-i Ahvâl: Molla Halil es-Siirdi", *SM*, V/127 (1326), s. 377.

Molla Halil Siirdî'nin *Başiretü'l-kulûb fi kelâmi 'allâmi'l-guyûb* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Siirdî'nin torunlarının özel kütüphanesinden)

